

КУШЕРЕЦЬ Д. В.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту зовніш-
ньоекономічної діяльності
(Університет сучасних знань)

УДК 347.41

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ ЯК ГАРАНТІЇ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ СТОРІН

Стаття присвячена розкриттю суті поняття цивільно-правового договору та його ролі, яку він відіграє в інституті охорони і захисту майнових прав його сторін. Досліджуються основоположні риси договору та їх охоронне і захисне значення для прав учасників правовідносин. Результатом дослідження є авторське бачення дефініції цивільно-правового договору та запропоновані на цій основі зміни до чинного законодавства.

Ключові слова: цивільно-правовий договір, охорона, захист, майнові права, легітимність, істотні умови, домовленість сторін, волевиявлення.

Стаття посвящена раскрытию сущности понятия гражданско-правового договора и его роли, которую он играет в институте охраны и защиты имущественных прав его сторон. Исследуются основополагающие черты договора и их охранительное и защитное значение для прав участников правоотношений. Результатом исследования является авторское видение дефиниции гражданско-правового договора и предложенные на этой основе изменения в действующее законодательство.

Ключевые слова: гражданско-правовой договор, охрана, защита, имущественные права, легитимность, существенные условия, договоренность сторон, волеизъявление.

The article is devoted to the essence of the concept of civil-law of treaties and the role it plays in the institute of protection and enforcement of property rights of the parties thereto. We study the fundamental features of the contract and their protective and protective value for the rights of participants of legal relations. The result of this study is the author's vision of the definition of a civil contract, and on this basis, the proposed changes to the existing legislation.

Key words: civil contract, protection, property rights, legitimacy, essential terms, agreement of parties, will.

Вступ. Договірне право є складовою частиною цивільного права. Воно регулює домовленості, які виникають як між фізичними, так і між юридичними особами з питань майнових відносин. Такі відносини є основою розвитку приватної діяльності всіх суб'єктів, а разом із цим і розвитку приватного права, яке регулює підприємницьку діяльність, а разом із нею і весь цивільний оборот в Україні з питань майна, робіт, капіталу та послуг.

Вперше на вершину суспільних відносин договірне право було піднято юристами Античного Риму. О.А. Підпригора в цій частині зазначає: «Римське договірне право – перше всесвітнє право суспільства товаровиробників, яке є неперевершеним за точністю

та розробкою всіх істотних правових відносин простих товароволодільців, яке досягло досконалості» [1, с. 28].

Розвиток науки, технології виробництва, фінансового ринку, зміна політичного устрою держав світу породили буржуазні відносини, які вже потребували величезного товарообігу, який би мав не хаотичний, а упорядкований характер. Саме в такому суспільстві договірне право отримує свій розквіт, оскільки стає основою цивілістичної юриспруденції, комерції, фінансового та товарного обігу. Таким чином, договірне право стає по суті державною політикою.

Постановка завдання. Політика впровадження ринкових відносин у суспільне життя дала поштовх економічному процвітанню держав світу. Водночас радянська доктрина договірних відносин полягала не у свободі договору і підприємницької діяльності, яка б ґрунтувалась на принципах розумності, добросовісності та справедливості, а на затвердженні для учасників договірних відносин планових завдань, якими координувалась діяльність сторін, які беруть у першу чергу зобов'язання перед державою, а потім – одна перед одною [2]. Сьогодні договірне право в Україні отримало новий поштовх до його розвитку та наукового дослідження. Такий висновок ґрунтується на тому, що підхід до цивільно-правового договору, його предмету, істотних умов, не дивлячись на, здавалося б, усталене їх поняття, в кожному дослідженні має все нові і нові свої прояви. З огляду на це, метою даної статті є розкриття суті поняття цивільно-правового договору та його ролі, яку він відіграє в інституті охорони і захисту майнових прав його сторін.

Результати дослідження. М.І. Брагінський та В.В. Вітрянецький, як і М.В. Венецька, розглядають договір у трьох його аспектах: як підставу виникнення правовідносин, як власне правовідношення, що виникло із цієї підстави, і як форму, що приймає відповідне правовідношення [3, с. 13; 4, с. 624]. У цьому зв'язку М.М. Сібільов розглядає договір, окрім трьох вищезазначених складових, і як «соціальний регулятор цивільних відносин» [5, с. 3–10]. Дану думку підтримують і М.В. Селіванов [6, с. 186], Є.О. Харитонов та М.Ю. Голубева. При цьому останні зазначають, що під поняттям «договір» вони розуміють визначення сукупності умов, що визначають дії сторін, для позначення зобов'язання, що виникло з договору, а також самого документа, підписаного його сторонами [7, с. 536].

Водночас в академічному розумінні договору різні науковці дають різне його поняття. Так, одні науковці розуміють його як «двосторонню угоду, в якій виражена воля сторін» [8, с. 281]. Другі визначали його як домовленість двох або більше сторін. Треті під договором розуміють дії громадян і організацій, спрямованих на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав або обов'язків [9, с. 208]. Четверті представляють договір як «юридический факт, порождающий правоотношения в виде обязательств» [10, с. 502]. П'яті вважають, що договір – це «документ, який фіксує факт виникнення зобов'язання за волею його учасників» [11, с. 26]. Незважаючи на різний підхід науковців до поняття договору, все ж на основі наданих ними дефініцій можна створити загальне уявлення щодо цивільно-правового договору, беручи за основу ключові положення кожного із цих понять. Виходячи з цього, ми можемо говорити про те, що цивільно-правовий договір – це: а) двостороння угода; б) домовленість сторін; в) юридичний факт; г) дії сторін; д) документ. Як не дивно, але кожне із цих ключових положень, відносячись до поняття договору, робить його юридично стійким. Відсутність хоча б одного із цих характерних елементів договору роблять його аморфним.

Цивільне право в Англії під поняттям договору передбачає обіцянку або низку різнопланових обіцянок, які стосуються певної домовленості та які підкріплюються силою закону. При цьому замість поняття договір застосовується слово контракт (contract) [12, с. 37]. Дане поняття договору також вживається в Україні. Так, зокрема, у ст. 6 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» вжито «контракт» як аналог договору [13]. Стаття 1101 Французького цивільного кодексу визначає поняття договору як угоду, спрямовану на встановлення, припинення або зміну прав і обов'язків [14].

На нашу думку, під цивільно-правовим договором необхідно розуміти прояв волі сторін, закріпленої письмово або усно у вигляді домовленостей двох і більше правоздатних та дієздатних осіб, змістом яких є предмет та умови виконання домовленостей, спрямованих на виникнення, зміну або припинення цивільно-договірних правовідносин, що породжують у зв'язку із цим цивільні права та обов'язки сторін з можливим нотаріальним та реєстраційним посвідченням договорів чи без такого.

З огляду на вищевикладене, у понятті цивільно-правового договору можна виокремити його складові елементи, такі як:

- а) взаємна воля сторін та визначення у зв'язку з цим їх індивідуалізації;
- б) письмова форма закріплення волевиявлення;
- в) домовленості сторін як прояв узгодженості дій;
- г) обов'язкова правосуб'єктність сторін;
- д) наявність предмету та істотних умов договору;
- є) наявність у сторін цивільно-договірних прав та обов'язків;
- ж) правові наслідки у вигляді виникнення, зміни або припинення цивільно-договірних правовідносин;
- і) нотаріальне посвідчення та державна реєстрація договорів (у передбачених законом випадках)

Наявність даних елементів у цивільно-правових договорах є обов'язковою їх умовою, обумовленою законом, оскільки це безпосередньо пов'язано, в першу чергу, з охороною майнових прав сторін, оскільки у разі невиконання чи неналежного виконання договірних зобов'язань такий підхід дає можливість сторонам договору належним чином захистити свої майнові права в суді. Так, відсутність взаємного волевиявлення сторін на стадії укладення чи виконання договорів, вчиненого під впливом насильства, обману, помилки, фіктивного чи удаваного договору, призводить до визнання його незаконним. Недотримання письмової форми договору, де така форма є обов'язковою, наприклад: для договору довічного утримання (догляду), договору (оренди) майна (ст. 811 ЦК України), забезпечення виконання зобов'язань (ч. 1 ст. 547-ЦК України) тощо позбавить можливості сторону, якій спричинено шкоду, не лише охороняти свої майнові права, але в подальшому і захистити їх в суді.

Письмова форма договору є доказом того, що саме ті, а не інші домовленості, які існували між сторонами на час його підписання, підлягають охороні і захисту у зв'язку з невиконанням чи неналежним виконанням договірних зобов'язань та спричиненням через це матеріальних збитків чи моральної шкоди.

Наявність обов'язкової правосуб'єктності сторін договору у вигляді цивільної дієздатності та правоздатності є підставою для надання договору безумовної правової стійкості з точки зору усвідомлення сторонами значення своїх дій та здатності керувати ними, при цьому нести відповідальність за порушення договірних зобов'язань, з одного боку, та здатності своїми діями набувати цивільні права та створювати для себе цивільні обов'язки – з іншого. Відсутність таких можливостей, підтверджена доказами, призводить до нікчемності договору або визнання його недійсним.

Предмет договору є центральним елементом кожної дво- або багатосторонньої цивільно-правової угоди. При цьому не важливо, має він письмову чи усну форму, посвідчений нотаріально чи ні. Саме на основі предмету договору формуються істотні умови договору чи певні їх особливості. Відсутність предмету договору вказує на відсутність чітко визначених домовленостей між сторонами, оскільки саме його наявність обумовлює подальші дії сторін при його виконанні, і цим самим забезпечується охоронна функція договору щодо майнових прав його учасників та їх захисту в майбутньому.

Точність істотних умов договору обумовлює точність кваліфікації дій сторін при невиконанні або неналежному виконанні договору.

Саме точність і деталізація умов договору, його предмету, які обумовлюють дії сторін, визначаючи при цьому їх права та обов'язки, є підставою для виникнення, зміни

або припинення цивільно-договірних правовідносин. Дані складові договору являють собою основу у питаннях як охорони майнових прав, так і можливого їх захисту в суді, оскільки вони будуть виступати як беззаперечні факти, бо вони були узгоджені сторонами договору заздалегідь, коли конфлікт між сторонами був відсутнім.

Доказом того, що всі істотні умови договору були узгоджені сторонами добровільно і за взаємною домовленістю при його підписанні, слугує і факт посвідчення договорів нотаріально та державна реєстрація майнових прав, що виникли в однієї зі сторін договору внаслідок його укладення. При цьому нотаріус особисто перевіряє дієздатність сторін та узгодженість умов договору, його предмету, строків виконання договору, факту передачі майна і отримання коштів, реальну вартість майна (наприклад, при посвідченні договорів купівлі-продажу нерухомості, позики, оренди) тощо.

Потрібно зазначити, що ні Цивільний кодекс УРСР 1922 року, ні Цивільний кодекс УРСР 1963 року не містили нормативного визначення цивільно-правового договору, оскільки «плановые задания компетентных органов государственного управления обязывают организации, указанные в этих плановых заданиях заключать договора, но при условии, что обязательство, возникшее на его основании, не будет противоречить плановому заданию» (ч. 2 ст. 152 ЦК УРСР) [15, с. 163].

Зміна економічної системи в країні послугувала тому, що в чинному Цивільному кодексі України 2003 року законодавець дав юридичне визначення договору, зазначивши, що «договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» (ч. 1 ст. 626 ЦК України).

Ключовою складовою договору є «домовленість» сторін. При цьому така домовленість має цільове призначення, оскільки вона «спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків». Якщо дані поняття вживати відокремлено, то вони можуть мати різне значення, оскільки домовленість може носити і не юридичний характер, а спрямування волі (а відповідно, і дій) щодо встановлення, зміни чи припинення прав і обов'язків може стосуватись і адміністративно-правових відносин.

Таким чином, поняття «домовленість» та «спрямування» мають єдиний юридичний зміст, який передбачає отримання одного й того самого правового результату – «встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків». Із цих позицій домовленість необхідно розглядати як юридичну суть суб'єктивного права кожної сторони договору у сфері договірної права, яку можна представити у вигляді набору юридичних фактів: а) обумовленої узгодженості сторін щодо предмету договору, б) зустрічних дій сторін, обумовлених певним часом.

Разом з тим всі ці юридичні факти без їх об'єднаної, спільної психологічно-вольової основи, спрямованої саме на виконання відокремлених зобов'язань, нічого собою не являють. Саме синтезована матерія сформована шляхом взаємопроникнення воль обох сторін договору по відношенню до вищезазначених юридичних фактів є тим двигуном, який надає сторонам договору можливість руху в правовому полі, формуючи таким чином категорію відповідальності. Недосягнення єдиної психологічно-вольової основи на стадії укладення договорів, навіть при наявності переговорів, узгоджень, пропозицій тощо, унеможливує укладення договорів, незважаючи на те, що окремі юридичні факти і можуть існувати.

Водночас встановлення, зміна або припинення цивільних прав і обов'язків у договірних правовідносинах визначається не юридичними фактами, а волею власника. Саме його пропозиція при знаходженні попиту визначає один із трьох напрямів, який і формує предмет договору. На цій основі в подальшому і формуються істотні умови договору, які по суті є дорожньою картою дій для кожної сторони з виконання своїх зобов'язань з відокремленими при цьому правами.

Водночас законодавець у поняття «домовленість» вкладає добровільність волевиявлення сторін, що є психологічно-вольовою основою при укладенні договорів, оскільки

ки в іншому випадку домовленість неможлива. При цьому законодавець і зазначає, що договір, як правовий акт, повинен ґрунтуватись на вимогах Цивільного кодексу України та «інших актах цивільного законодавства, звичайв ділового обороту, вимог розумності та справедливості» (ст. 627 ЦК України).

Таким чином, договір є правовим актом, який регулює правила поведінки його сторін і не може бути обов'язком для інших осіб, які не висловили своєї волі на його укладення та не підтвердили це відповідними діями. Водночас «правила поведінки», які визначені в договорі як його умови, є обов'язковими для виконання сторонами. Саме обов'язковість договору як принцип договірної права має своє закріплення в нормі права (ст. 629 ЦК України) і виступає як наказ законодавця стосовно як однієї, так і іншої сторони щодо добросовісності, розумності та справедливості (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України) виконання договору. Таким чином, договір відіграє не лише регулятивну функцію, але і абсолютизує обов'язковість його виконання.

Така характерна риса цивільно-правового договору має не лише теоретичне значення з точки зору розуміння його правової суті, але і кореспондує практичній стороні договірних відносин, особливо в питаннях охорони майнових прав сторін. Так, предметом кожного цивільно-правового договору є майнова його складова у вигляді матеріалізованого майна, речей, коштів, оскільки нематеріальні речі не можуть бути предметом цивільно-правового договору. Виходячи із суб'єктивного права у сфері власності, що включає в себе тріаду його правомочностей, ми можемо говорити про те, що лише власник або уповноважена ним особа має можливість вступати в договірні правовідносини, оскільки в іншому випадку такий договір буде незаконним, бо майно, яке стало предметом договору, не є «відчуженим» власником у сферу цивільного обороту. Таким чином «домовленість сторін» ще не є показником легітимності договору. У даному випадку ми говоримо про домовленість, яка повинна мати легітимну основу, оскільки саме легітимність (правове визнання через дотримання норм закону) відіграє охоронну роль у договірному праві. Виходячи з цього ми можемо говорити не просто про домовленість, а про легітимну домовленість, і з цих підстав необхідно доповнити ч. 1 ст. 626 ЦК України словом «легітимна». Після цього ми отримаємо дефініцію у вигляді: «Договором є легітимна домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків». Домовленість сторін у договірному праві – це не лише психологічно-вольова ознака, яка лежить на поверхні, символізуючи згоду, а і юридичне поняття, яке включає в себе і наявність легітимної власності, строків, і обопільне розуміння такої домовленості, строків її дії та реальних можливостей кожної із сторін, мети таких домовленостей, їх ціни для кожної із сторін тощо.

Висновки. На підставі виконаного дослідження можна дійти висновку, що основу в питаннях охорони і захисту майнових прав сторін цивільно-правового договору складають точність і деталізація умов договору, його предмету, які обумовлюють дії сторін, визначаючи при цьому їх права та обов'язки та слугуючи підставою для виникнення, зміни або припинення цивільно-договірних правовідносин. Крім того, важливою рисою будь-якого договору, що має істотне значення для охорони і захисту прав його учасників, є легітимність цивільно-правової угоди.

Список використаних джерел:

1. Підпригора О.А. Римське приватне право : підручник / О.А. Підпригора. – 3-є вид., перероб. та доп. – К. : Видавництво «Дім ін Юре». – 2001. – 440 с.
2. Брагинский М.И. Советское гражданское право : учебник / М.И. Брагинский. – М. : Юридическая литература, 1983. – 464 с.
3. Брагинский М.И. Договорное право / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – 2-е изд., испр. – М. : Статут, 2000. – 553 с.

4. Венецька М.В. Цивільне право України : Академічний курс : підручник / М.В. Венецька ; за заг. ред. Я.М. Шевченко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – Т. I. – 696 с.
5. Сібільов М.М. До питання щодо тлумачення заповіту / М.М. Сібільов // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали міжнар. науково-практ. конф., прис. пам'яті проф. О. А. Пушкіна, 23 травня 2009 р. – Х., 2009. – С. 3–10.
6. Селіванов М.В. Цивільне право: підручник / М.В. Селіванов ; за заг. ред. В.А. Кройтора та Є.О. Мічуріна. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2013. – 814 с.
7. Харитонов Є.О. Цивільне та сімейне право України : підручник / Харитонов Є.О. ; за ред. Є. О. Харитонова, М. Ю. Голубової. – К. : Правова єдність, 2009. – 968 с.
8. Підпригора О.А. Римське приватне право : підручник / О.А. Підпригора. – 3-є вид., перероб. та доп. – К. : Видавництво «Дім ін Юре», 2001. – 440 с.
9. Мазур О.С. Цивільне право України : навчальний посібник / О.С. Мазур. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
10. Бондарь Н.С. Основы государства и права : учебник / Н.С. Бондарь. – 4-е изд., доп. и перераб. – Ростов на Дону : Феникс, 2003. – 704 с.
11. Иоффе О.С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.
12. Owens, Keith. Law for Business Studies Students. – London: Cavendish Publishing Limited, 1995. – 490h.
13. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.
14. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн : навчальний посібник (Курс лекцій) / С. І. Шимон. – К. : КНЕУ, 2004. – 220 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://readbookz.com/book/224/8768.html>.
15. Гражданский кодекс Украинской ССР : научно-практический комментарий / под ред. А. М. Якименко. – К. : Изд-во «Полит литература Украины». – 1981. – 639 с.

